

BALSARÁTI VITUS JÁNOS MAGYAR ORVOSDOKTOR A 16. SZÁZADBAN

A magyarországi világi értelmiség kialakulásának körülményeit az utóbbi évek során kezdték vizsgálni a hazai művelődéstörténet kutatói. Eredményeikből annyi már bizonyos, hogy középkori kultúránk hordozójának, a deákok és jogtudósok rétegének laicizálódása a 15–16. század fordulóján meggyorsult. Mikor és hogyan illeszkedett e fejlődésbe az egyelőre még külföldön képzett magyar orvosok itthoni működése, hogyan találják meg helyüket a magyar társadalomban, kit és milyen módon gyógyítanak, ezekre a kérdésekre keressük a választ a következőkben.

A 16. század második negyedében a külföldi egyetemeken tanuló magyarországi hallgatók száma a korábbi évtizedekhez képest megsokszorozódott. Bécs, Krakkó és az olasz egyetemek mellett csak a németországi főiskolákon (Strassburg, Wittenberg) némelyik évben 15-20 magyar diák is tanult. Az anyakönyvek tanúsága szerint nemesifjút csak keveset találunk közöttük, legtöbbjük a városi polgárság, az iparosok fiai közül jött. A külföldi út költségeit általában valamilyen főúri patrónus vagy egy egész közösség: a város viselte. Hazatérve azután, amit odakint tanultak, azt a kiküldőik javára hasznosították. Legtöbb diák persze bölcsészettel és teológiával foglalkozott hivatásának és úticéljának megfelelően, de valami kis betekintést más tudományok területére is kellett nyerniök. Olyan egyetemeken, ahol orvosi fakultás is volt, már csak a közös élet, a diákközösségek zárt világa miatt is ragadhatott rájuk valami a korabeli természettudományos ismeretekből. A lehetőség pedig, akiket érdeklődésük vagy hajlamuk ez irányba terelt, azok számára adva volt, hogy megismerjék a korabeli orvostudomány legújabb eredményeit is.

Éveken át éltek ezek a magyar diákok olyan városokban, ahol a polgárok betegség esetén szakképzett orvosok segítségét igényelték. Ahol az egyetemek orvosprofesszorai mellett gyógyítással foglalkozott még a városi magisztrátus tagjaként, a rendszeres javadalmazást élvező, függetlenített városi orvos is. Volt

alkalmuk megismerni a városi élet tradíciói között a szigorúan megrendszabályozott közegészségügyet, a betegellátást és járványok idején az alkalmazott óvintézkedéseket is. Ilyen tapasztalatot itthon legfeljebb a német mintára berendezett néhány felvidéki vagy erdélyi szász városban szerezhettek.

A főiskolákról hazatérve ezek a frissen képzett fiatalok szétszóródtak a töröktől el nem foglalt országrészekben – néha még ott is – Zalától Erdélyig. Élesztő szerepük, akár mint tanárok, akár mint papok működtek, a reformáció terjesztésében ismeretes. Humanista műveltségük, teológiai ismereteik, amint erre a társadalomtudományok folyamatosan szolgáltatják a bizonyítékokat, semmivel se maradtak el a korabeli tudományos szinttől. Kérdés azonban, hogy a humana corporis fabricat, az emberi testet illető tudásuk korszerű volt-e. Vajon műveltségüknek része volt-e valamelyes természettudományos ismeretanyag? Ennek alapján igényelték-e és még inkább igényeltették-e környezetükkel az orvostudomány és higiénié iránti modern követelményeket a hazai viszonyok között?

Ilyen irányban vizsgálódva meg kell állapítanunk, hogy a ránk maradt írásos emlékeink eléggé kevés. Esetlegesen is tűnhetik, lényeges gyarapodásra már nem is igen számíthatunk. Tárgyi emlékeink orvosi-gyógyásztörténeti tekintetben meg az írásos emlékeknél is ritkábbak. Meg kell tehát elégednünk az eddig előkerült források értékelésével.

A mohácsi vész utáni fél évszázadból egyszerre több külföldön tanult magyar orvos hazai működéséről is tudunk. Mindnyájan Németországból hozták protestáns meggyőzésüket, de orvosi diplomájukat Olaszországban nyerték el. Közülük Kőrösi (Fraxinus) Gáspár 1553-tól 1562-ig működött a Dunántúlon, főúri családok orvosa volt. Sokat levelezett, leveleiben főleg orvosi kérdésekkel foglalkozott. Közvetlen hangja egyéniségéből és orvosi tudományáról is sokat elárul.¹ Mostohábban bánt az idő Purkircher György pozsonyi orvos hagyatékával. Humanista műveltségének irodalmi emlékei fennmaradtak ugyan, de 1564–1578 között Pozsony vidékén folytatott orvosi gyakorlatáról nagyon keveset tudunk.² Sárospatak vidékén élt Balsarati Vitus János 1560–1574 között. Fennmaradt ugyan terjedelmes, sok részletet megőrző egykorú életrajza, de orvosi működéséről csak szórványos adataink vannak.³

A középkori külföldi orvosok ismeretes hazai ténykedése után, első generációként ez a három magyar orvos nagyjából egyidőben folytatott gyakorlatot Magyarországon. Fellépésüktől, a 16. század közepétől számíthatjuk tehát a magyar orvosok hazai tevékenységének megindulását. Ha azonban működésük

¹ Levelezését közreadta SZMOLLÉNY Nándor, *A középkori Szeged műveltsége*, Szeged, 1910.

² KNEIFEL Mária, *Purkircher György*, Bp., 1942.

³ SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Oratio funebris de vita et morte clarissimi viri Ioannis Viti Balsaratii*, Wittenberg, 1576.

színterét a térképre vetítjük, azt tapasztaljuk, hogy jól elkülönülve ugyan, de igen nagy területen – alig bejárható országrészen – terült el kinek-kinek a praxisa. A főúri udvarok nagy számát vagy a közbeeső városok lakosságát tekintve pedig úgy tűnik, hogy e téren még a század közepén is jóval kisebb volt nálunk az igény, mint akárhol Közép-Európában.

Korántsem ilyen vigasztalan a kép viszont, ha a gyógyítás tudományának elterjedését nézzük ebben az időszakban az országban. A korszerű orvoslás iránti igény ugyanis felmerült már bizonyíthatóan ekkor is, és méghozzá eléggé széles körben, valószínűleg éppen a fentebb elmondottak alapján. Fennmaradt egy igen nagy terjedelmű kéziratos orvosi könyv a 16. század második feléből. Az *Ars medica* címet viseli, Erdélyben írták. Szerzője a legutóbbi kutatás szerint Lencsés György, az erdélyi fejedelmi udvar magas rangú tisztviselője. Orvostudományt valószínűleg sohasem tanult külföldön, de jól tudott latinul, érdekelte az emberi test és a betegségek gyógyítása. Több igen megbízható, korszerű szakmunkát lefordítva, az így nyert anyagot egyetlen nagy művé dolgozta össze. Célját a bevezetőben így fogalmazta meg: „Én ezeket nem a bölcs embereknek, kik nálamnál sokkal többet tudnak, de a szegény tudatlanoknak azért szedegettem sok munkámmal és fáradságommal össze, hogy vehessenek ők valami hasznot belőle.” Ez az első magyar nyelvű szakkönyv, amely tudományos szintjéből semmit nem engedve szélesebb olvasóközönség igényeit elégítette ki. Elterjedtségére mutat, hogy több másolata is fennmaradt.⁴ Elszigetelt jelenségnek, egyetlen ember „laikus” kedvtelésének tekinthetnénk, ha nem akadnának hasonló jelenségre az ország másik felében. Magyarország nádorának főtisztviselője a dunántúli Sárosvárt őrzött bibliothecájában föllapozta könyveit, hogy gyógyszert keressen urának olyan betegségére, amelyet a bécsi doktorok nem tudtak meggyógyítani. És mivel e könyvtár leltára is fennmaradt, meggyőződhetünk róla, hogy a legmodernebb teológiai irodalom mellett több orvosi szakmunkát is tartalmazott.⁵ Megvolt tehát az igény a szakszerű gyógyításra, és a magyar viszonyoknak megfelelően – nyilván külföldön is így volt ez sokhelyütt – a latinul tudó értelmiség látta el ezt a feladatot. Az orvostudomány akkori szintjén, az ókori görög és latin szakirodalmat kommentáló; vagy egyszerű növényi készí-

⁴ *XVI. századi magyar orvosi könyv*, kiad. VARJAS Béla, Kolozsvár, 1943. A kézirat szerzője körül és a források felderítésében jelentős új eredményekre jut Marosvásárhelyt SPIELMANN József és LÁZÁR SZINI Karola, *Pagine di Storia della Medicina*, 15(1971), 6. sz. és az ott idézett korábbi tanulmányaik.

⁵ Perneszi György Nádasdy Tamásnak 1556. júl. 30-án: „Veni Sarvarum ad libros meos, quibus diligenter evolutis repperi quidem remedia multa contra sedis procidentiam, sed omnes materie, que adhuc valere prohibentur, sunt nobis incognite, et proinde nihil potui repperire, et mittere.” MOL, Kamarai levéltár, E 185. Nádasdy család levéltára, Missiles, 28. d. Könyvtárának jegyzéke: KOVÁCS Sándor Iván, *Bornemisza Péter mecénásának könyvtárjegyzéke 1560-ból*, ItK, 66(1962), 83–89.

ményeket javalló, még a filológia bölcsőjéből éppen csak kilépő stúdiumot ugyanis alaposabb görög és latin nyelvismerettel bárki magáévá tehetné, legalábbis kezdő fokon. Jakó Zsigmond figyelmeztet rá, „hogy a XVI–XVII. századi Erdélyben a könyv nem a bibliofília tárgya, hanem valóban az intellektualizmus szerény, de fontos munkaeszköze.”⁶ Megállapítása az akkori egész Magyarországra érvényes. A levéltári kutatás ilyen irányú kiterjesztése orvosi művelődésünk tekintetében is gyarapíthatja még ismereteinket. Két kiragadott példánk főúri környezetből került. De hogy az igény már egészen széles körben, a magyar mezővárosi polgárság, az „árus népek” körében is megvolt, annak tanúbizonysága az első magyar nyomtatott gyógyító füveskönyv, Méliusz Péter 1572 előtt összeállított *Herbariuma*.⁷ A tanító prédikátor ezen a téren is korszerűt kellett hogy nyújtson azért, mert hívei ezt várták tőle, és azért is, mert papi tisztének tartotta a rábízott nép ismereteinek ilyen természetű gyarapítását.

*

A következőkben egyetlen magyar orvos pályájának alakulását kíséreljük nyomon, személyében bemutatva egy új értelmiségi réteg születését és beilleszkedését a magyar társadalmi viszonyokba. Három, már említett orvosdoktorunk közül Balsaráti Vitus Jánost választjuk, azért, mert igen alapos és részletes egykorú életrajza maradt fenn, amit orvosi működését tekintve is igen jól kiegészítenek a következőkben először kiadásra kerülő, újabban előkerült, tőle származó vagy rá vonatkozó forrásművek. Nem utolsó sorban pedig azért, mert orvosi működésének vizsgálatára az újabbkori orvostörténet még nem kerített sort.

Életének részletekben gazdag leírását Szikszai Fabricius Balázs készítette el a sírja fölött mondott halotti beszéd formájában, amely később nyomtatásban is megjelent.⁸ Orvosi működését több helyen is érinti röviden, inkább csak etikai vonatkozásban. Egykorú az a sokat vitatott forrás is, amely mint orvost említi. Forgách Ferenc történeti munkájában följegyez egy históriát róla. Eszerint mint Perényi Gábor udvari orvosa megmérgezte úrnőjét ura parancsára, nehogy az férjét túlélve máshoz mehessen feleségül.⁹ Orvosi működéséről egy további korabeli feljegyzés maradt fenn; egy eperjesi szenátor csillapíthatatlan vérzését sikerült megállítania.¹⁰ A Szikszai-féle életrajz két orvosi munkáját is említi. A pestisről írt egy latin nyelvű értekezést 1564-ben, és volt egy négy részből álló, magyar nyelvű munkája, amely a *Chirurgia* címet viselte. Művei nem maradtak fenn.

⁶ JAKÓ Zsigmond, *Az erdélyi értelmiség kialakulása*, Korunk, 26(1967), 24.

⁷ MELIUSZ JUHÁSZ Péter, *Herbárium*, Kolozsvár, 1578.

⁸ Lásd a 3. jegyzetet.

⁹ *Forgách Ferenc Magyar históriája*, Pest, 1866, 382–383.

¹⁰ *Diarium Bricii Kokavini*, kézirat, OSZK, Oct. Lat. 697. Mindhárom forrásművet ismerteti WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*, Bp., I, 1960, 21–25. és IV, 1971, 751–771. A forrásokat később részletesen tárgyaljuk.

Valamennyi Balsarátival foglalkozó munka az itt ismertetett források alapján készült.

Most végre előkerült egy saját kezű levele, amely éppen orvosi működését világítja meg. Ezt a mind Balsaráti személyére, mind a magyar orvostudomány történetére tekintve oly érdekes iratot itt közöljük:¹¹

[Címzés]: *Magnifico Domino Nicolao de Kiswarda, domino et patrono suo observandissimo*

Szolgalmath irom mint bÿzodalmas Uramnak.

En az lewelböl semmith nem erthetök mi legÿen az betegsegh, hofi ollÿan indistincte vagÿon megh jrwa. Az szomÿwsagh ellen jm kwltem urvossagoth kiwel ellÿen te ·k· Az Julebból cÿnaltasson jtalth te ·k· főt vÿzel. Egi italhoz eleg hofi kalany Julebb. Elegwthsek az poharba egikböl az masikba taszetva hofi jo modon el elegÿwllÿon az liktarium. ·k· penigh gÿakorta vegÿen az szayaba es nyellye el lassan lassan.

Az sargasagh ellen en mostan nem kwldhetok semmith, mert nem erthetem honnan vagÿon eredete. Ha az mayból tehath te ·k· jo modon vÿsellÿen gondoth reaÿa es ideÿen hofi el ne hatalmazek. Mind az által vetessen te ·k· tiszta uÿÿÿazt. Vagdallyak aprora es tegiek egi kannaba ossenek bort reaÿa allÿon egi nap rajta es azt igia ha el fofi ismegh masodzor ossenek reaÿa. Es aranyas poharbol igia az borat az kannaba legÿen aranj lancz avagy eginihan Aranforinth.

Hofi en magam oda nem mehetök megh bothsasson te ·k· mert bÿzon nagi foglalatos embör vagÿok. Ha te ·k· jde johetne Nagi örómest szolgálnék. Mind az által ha te ·k· kevanÿa kez vagÿok oda botsatanom a patikariust cum bona instructione ha az te ·k· leweleth latandom hofi jobban megh erthetem az betegsegeth. Addig te ·k· ellÿen az orvossagokkal. Isten tathia meg te kdet es gÿogietsa megh te ·k·.

Jo volna az sargasagh ellen ferednj te knek az Celydomiumnak leweben ha az betegseghwl lehetne, de addik ne mivellÿe te ·k· amigh jsmegh lewelet nem erthetem te ·k·. Valere cupit. Dixi. Datum ex Patak 19 Aprilis 1574.

Servitor Joh. V. Bals.

Egyik forrásunk szerint szaktudásával súlyosan visszaélő, lelkiismeretlen udvaronc, levele szerint meg „foglalatos”, tehát keresett orvos, aki felelőtlenül nem nyilatkozik, ha nem ismeri pontosan a betegség okait és szimptomáit. E két

¹¹ MOL, P 707. Zichy család levéltára, Missiles, 11, 373.

méltán végtelennek tűnő adat között megkíséreljük kibontani egy magyar reneszánsz orvosdoktor életét és helyét kora társadalmában.

Ifjúkor, tanulóévek: 1529–1560

A 16. századi magyar értelmiségnek nincs talán még egy tagja, akinek olyan részletes életrajzával rendelkezünk mint éppen Balsarati Vitus Jánosnak. A gyászbeszéd, amelyet sírja fölött sógora, Szikszai Fabricius Balázs tartott, bizonyára melegebb egy árnyalattal a rokoni érzelmek miatt. De az abban megőrzött életrajzi adatok más forrásokkal összevetve hűségesnek bizonyulnak. Fabricius Balsarati családi körében élt, és az ismételten elmesélgetett történetek alapján írta meg művét, amelyet így sok részletében akár az elhunyt önéletrajzá-
nak is tekinthetünk. Ennek szálán haladunk a következőkben mi is, kiegészítve azt a máshonnan gyűjtött adatokkal.¹²

Az isteni gondviselés személyes megtapasztalása volt az első élmény, amelyre gyerekkorából sokszor és szívesen visszaemlékezett. Balsarati 1529-ben született, ifjúkora egybeesett a protestáns igehirdetők első generációjának nagy lendületű tevékenységével. Ha az istenhit azokban az évtizedekben sokak számára nagyon fontos kérdés, sőt a személyes megtapasztalás ügye volt, kétszeresen az volt a török torkában magára hagyott magyarság számára. A Maros és Körös közötti vidéken, Dombegyházán született. Apja a Mátyás király idejében nagy birtokokhoz jutott Jaksics család szolgálatában állott, Nagylak várának volt a kapitánya. 1529 nyarán Belgrád parancsnoka, a török Bali bég betört erre a vidékre és végigpusztította a településeket. A falvak lakossága menekült, hogy elkerülje a halált vagy a rabságot. A zűrzavarban a Vitus család szétszóródott, a három hónapos fiút magára hagyták. Az égő házban egy fosztogató török figyelt föl a nyöszörgésre, és bölcsőtül kihajította az udvarra. A ráboruló bölcső szolgált védelméül addig, amíg az elmenekült lakosság visszatért az üszkös romok közé. Szüleinek örökre nyoma veszett, csak egy nővére élte túl a tragédiát, amely Magyarországon nagyon is közönséges sors volt ezekben az években. Az árvát egy rokona vette magához, és Balsaraton nevelte fel, erre emlékezve viselte egész életében a Balsarati nevet.

Árván nőtt ugyan föl, de patrónus nélkül sohasem szűkölködött. Apja érde-
meiért a Jaksics család gondoskodott neveléséről. Az alsóbb iskolákat Gyulán és Erdődön végezte. Mindkét hely már akkor a lutheri reformáció erős fészke volt, ahol a földesúr oltalma alatt Dévai Mátyás, Batizi András és Ozorai Imre, mindnyájan külsországi egyetemeken végzett tanárok és lelkészek működtek.

¹² Lásd a 3. jegyzetet. A következőkben, ahol külön utalás nincs, ott ezt az életrajzot követjük.

Tanárai között volt Kopácsi István is, a ferences papból lett reformátor, aki apja helyett apjává lett, útját még felnőtt férfi korában is egyengette. Amikor Kopácsi Nagybányára került lelkésznek, Balsarátit is magával vitte, éppen úgy, mint két évvel később (1549) Sárospatakra. Itt már a tanári és lelkészi tisztelet egy személyben betöltő mestere mellett az alsóbb osztályok tanulóit ő tanította, míg a latin és görög stúdiumokban tovább haladt tanára vezetésével. Sárospatakon kerülhetett először kapcsolatba az ott birtokos Perényi családdal.

Hazai tanulás, majd néhány évi tanítókodás, ezzel az alappal indultak honfitársai külföldi tanulmányútra, így indult el ő is Wittenbergbe, ahol mestere, Kopácsi is járt néhány évvel korábban. Az anyagi támogatást a pártfogó Jaksics család biztosította számára, és talán már ekkor is a Perényiek.

Balsarátit nevét az anyakönyvbe 1550 júniusában jegyezték be.¹³ A magyar protestáns egyház sorsát Wittenbergben különös gonddal figyelték. Összefüggést láttak ugyanis abban, hogy amilyen mértékben súlyosodik a török veszélytől a testi lét biztonsága, olyan mértékben fordulnak az emberek a lélek dolgai felé. Ezért a magyar teológusok a tudós Melanchthonban atyai támogatóra is találtak, aki testi-lelki gondjukat is viselte. A lelkésznek készülős Balsarátit eltanácsolta erről a pályáról, mert alacsony termete miatt nem tartotta alkalmasnak arra, hogy hívei előtt álljon. (Ezt tette Luther is J. Cratóval, a később híressé vált orvossal.) Észrevette viszont nagy érdeklődését a természet jelenségei iránt, és ezért további tanulásra ösztönözte.¹⁴ A magyar hallgatók sorában Balsarátit a harmadik, aki a második egyetemi gradust, a magisteri fokozatot elnyerte. Ehhez már a görög szerzők (Homérosz, Hésziodosz, Euripidész, Szophoklész, Theokritosz, Démoszthenész, valamint a történetírók) alaposabb ismerete is szükséges volt. A Biblia néhány könyvét héberül kellett olvasniok. Arisztotelész etikai munkái és *Physikája* a nyelvismereten túl bizonyos filozófiai iskolázottságot követelt meg. A földrajzi ismereteket Ptolemaiosz alapján követelték. A jelöltnek először egy zártkörű vizsgán kellett az egyetem professzorai előtt felkészültségét bebizonyítania, majd a nyilvános vita keretében adott a feltett kérdésekre választ. Ezt követte az ünnepélyes felavatás és a kétnapos vendégség. Már a vizsgadíj is jó néhány forint volt, még többre került az új magisternek az áldomás. Ezt otthonról kapott komoly támogatás nélkül egy diák sem vállalhatta. Balsarátit 1554 júliusának utolsó napján avatták magisterré.¹⁵ Azt a gradust nyerte el, amelynek helyét nagyon nehezen

¹³ *Album Academiae Vitebergensis*, ed. C. E. FOERSTEMANN, Lipsiae, 1841, 257. Neve itt „Johannes Wid Bassaracius” alakban fordul elő. Később mindig a latinított formát használta: „Johannes Vitus Balsaracius”, ezért így használjuk mi is.

¹⁴ „...Philippi (sc. Melanchthonis) censuram et auctoritatem secutus, ad medicinae artis studium atque culturam se applicuit, cum per staturam paulo humiliorem, non posse tueri dignitatem ac reverentiam personae ecclesiasticae ex publico suggesto docentis putaretur.” SZIKSZAI, *i. m.*, D3.

¹⁵ J. KÖSTLIN, *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger Philosophischen Fakultät = Osterprogramm d. Univ. Halle–Wittenberg*, 1890/1891.

lehetne pontosan kijelölni valahol a mai egyetemi doktorátus és a kandidatura között. Az új magisterek már az egyetem tanszemélyzetéhez tartoztak, foglalkoztak az alsóbb évfolyamok hallgatóival és közben tovább tanultak.

Wittenbergben éppen Balsaráti ott-tartózkodásának idején szerveződtek a magyar diákok egy egymást anyagilag is támogató csoporttá, az ún. coetussá. Mint tapasztalt régi diák, Balsaráti 1555-ben vezetője volt a társaságnak, az itt rendezett tudományos vitáknak szorgalmas résztvevője volt.

Egyetemi éve alatt Balsaráti kitűnt társai közül a növények ismeretében, sőt egyszerűbb gyógyszerek készítésében is járatos volt. Melanchthon ezért tanítványát az orvostudomány felé terelte. A wittenbergi egyetemnek két, olykor három katedrával rendelkező orvosi fakultása volt. A tanárok világnézete meggyezett a hangadó Luther és Melanchthon felfogásával, az egyetem többször kinyilvánított hivatalos hitelveivel. Az orvostudomány helyét e teológiai központú szemlélet a Bibliára támaszkodva határozta meg. Eszerint az emberi test az örökéletet tekintve otthona és temploma az Istennek, romlandó sárból lévén gondot kell rá fordítani, hogy épségben megőrizzük és betegség esetén gyógyítsuk. Az orvostudomány kettős feladata tehát, hogy az egészséget fenntartsa és a betegséget elűzze.¹⁶ A józan polgári gondolkodás alátámasztását találták meg a Jézus Sirák fia bibliai könyvében, amelyet folytonosan idéztek is arról, hogy az orvost tisztelni és honorálni kell tudományáért. Az orvosságokkal pedig élni kell, mivel azokat a Teremtő rendelte a fájdalmak enyhítésére. A képzés a görög és római orvosi munkák (Hippokratész, Galénosz és főleg Plinius) alapján haladt, ezeket a szövegeket magyarázták. A középkori arab orvostudomány eredményeit nem tartották sokra, és a gyakorlati képzés sem volt olyan szinten, mint ahogy ez Európa más egyetemein már a korban szokásos volt. Balsaráti tanárai, Jacob Milichius, Melchior Fendt és Caspar Peucer az orvostudomány történetében nem voltak különösebben jelentősek. Az emberi testtel való közvetlen ismerkedés, a boncolás – akkor anatómiának nevezték – Wittenbergben nagyon ritka volt. Bár éppen 1554-ben engedélyt kapott az egyetem, hogy egy kivégzett nőt felboncoljanak.¹⁷ Aki a gyakorlati orvostudományt alaposabban el akarta sajátítani, az a wittenbergi tanulmányokat csak alapnak tekintette, amelyre valamely más, általában olasz egyetem további képzését ráépíthette.

Balsaráti továbbtanulásáról Melanchthon gondoskodott, olyan módon, hogy a dúsgazdag Perényi Gábortól kért számára anyagi támogatást. Mint magister két évet töltött még a wittenbergi egyetemen tanítva és tanulva, és csak azután indult el Itáliába az orvostudományok abszolválására. Útját egybekötötte a németországi és svájci egyházak meglátogatásával. Hozzátartozott az ilyen pereg-

¹⁶ MILICH, *Oratio de arte medica*, Wittenberg, 1555.

¹⁷ G. SCHMIDT, *Einige Notizen über Wittenberg im sechzehnten Jahrhundert*, Neue Mitteilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen, Halle, 11(1867), 119.

rináció a korabeli egyetemi tanulmányokhoz, egész életükre szóló tapasztalatot, világismeretet nyertek vele a diákok. Mellékesen vitték-hozták a híreket, leveleket is. Ahol megfordultak, tájékozódtak az aktuális eszmei-politikai kérdésekben, részt vettek az e korban legvitatottabb hittételek, az úrvacsora és a predesztináció értelmezésének megvitatásában. A wittenbergi professzorok ajánlólevele biztosította számukra mindenütt a barátságos vendéglátást és a továbbjutást. Balsarátí életrajza nem említi a német városokat, ahol megfordult, de bizonyára járt Tübingenben. Az egyetem orvosprofesszora, a kiváló botanikus Leonhard Fuchs Melanchthonnak jó barátja volt, akire ez utóbbi szívesen hivatkozott műveiben, mint orvosi tekintélyre. Fuchs orvosi kézikönyvei egész Európában, nálunk is, a legkeresettebbek voltak, ő maga pedig korának majd minden szakemberével levelező kapcsolatban volt. Különösen jó barátság fűzte a híres svájci orvosbotanikus Konrad Gesnerhez. Feltételezhetjük, hogy Melanchthon levelét, amellyel Balsarátí útját támogatta, ő is megtoldhatta néhány ajánló sorral.

Svájci tartózkodásával az életrajz hosszabban foglalkozik, és erre Balsarátí is szívesen emlékezett. Zürichben több napig időzött a lelkészeknél, Petrus Vermigli-nél és Heinrich Bullingernél, akinek fia éppen ezekben az években Melanchthon vendége volt. A messziről jött vendég mindig kedves volt, mert postával megrakodva érkezett, és ezzel a mai újságot pótolta. Különösen nagy érdeklődés fogadta a magyarokat, mert a békés polgári tűzhelyek körül borzadva hallgatták a távoli török világ rémségeit. Balsarátí Zürichben ismerkedett meg Konrad Gesner orvos-természettudóssal. A közös érdeklődés, a természet világának ismerete és szeretete hamar megteremtette a kapcsolatot kettejük között. Gesner természetrajzának negyedik kötetén dolgozott éppen, a halak és csúszómászók rendszerezéséhez gyűjtötte az anyagot. Balsarátit is kikérdezte a magyarországi halfajtákról. Műve 1558-ban jelent meg, több helyen hivatkozik forrására: „quae ex eruditi iuvenis Io. Viti Balsaratij Ungari colloquijs accepi”, ... „ut narravit mihi Ioannes Vitus Ungarus iuvenis pereruditus”. Egy helyen egy bizonyos „Catalogus piscium Ungariae”-t említ, amelyet talán szintén tőle kapott. Balsarátí elmesélt neki egy történetet is ifjúkorából. Szülőföldjén hosszú fárasztás után kifogtak a Tiszából egy óriási harcsát, benne emberfejet találtak és jobb kart, ujjain három gyűrűvel. A megundorodott lakosság évekig nem evett ebből az egyébként jófajta halból.¹⁸ Zürichi időzésének emlékére Gesner

¹⁸ C. GESNER, *Historia animalium liber 4. qui est de piscium et aquatiliu animantium natura*, Zürich, 1558, 528: „De hydro. In Ungaria (ut narravit mihi Joannes Vitus Ungarus iuvenis pereruditus) reperiuntur serpentes breves, duorum palmorum longitudine tantum, nulla cauda. Vulgo decurtatos vocant, aequali per totum corpus crassitudine. Hos in hominem minus etiam iaculi instar, insilire aiunt.” 1048: „Silurus: Ungarice Harcha dicitur, a latitudine dorsi, ut audio ... et plura hic addam, quae ex eruditi iuveni, Io. Viti Balsaratij Ungari colloquijs accepi, unde Harcham procul dubio silurum esse liquido constabit. Barbottam (aiebat) piscem in Tibisco (qui Daciae fluvius Danubio miscetur) aliquando captum se vidisse septem vel octo cubitorum,

albumába Balsaráti emléksorokat jegyzett. A fennmaradt kötet saját kezű bejegyzése volt eddig az egyetlen Balsarátitól való kéziratunk.¹⁹ Az itt eltöltött időre csaknem húsz év múlva is szeretettel gondolt vissza. Sógora, Szikszai Fabricius 1574-ben Zürichbe küldött levelébe Balsaráti is belefoglalja üdvözlét Bullingernek, emlegetve az együtt töltött napokat.²⁰ Azért is hasznos volt számára ez az út, mert beelátott egy nagy tudós műhelyébe, hiszen Gesnernél lakott, aki bizonyára megmutogatta neki híres természetrajzi gyűjteményét. Az ajánló sorok is gyarapodhattak, lévén igen jó kapcsolat a svájci tudós és olasz kollégái között.

Az életrajz szerint most négy év tanulás következik Itáliában, megosztva Padova és Bologna egyetemei között. Padova volt az a tudományos központ, ahol a gyakorló orvos nélkülözhetetlen ismereteire szert tehetett. Vesalius utóda, Gabriele Falloppio volt itt az anatómia, chirurgia és botanika professzora. Kitűnően ismerte az emberi test felépítését. Tanítványaitól éppen a gyógyítás érdekében az anatómia legalaposabb ismeretét követelte. Az ismeretszerzés közvetlen módja, a boncolás a padovai oktatásban intézményes helyet kapott. Az egyetem másik híres professzora Giambattista de Monte (Montanus) volt, a klinikai oktatás megalapítója. Hallgatóit rendszeresen elvitte az Ospedale San Francesco betegágyaihoz, és ott tartott gyakorlatot a betegségek felismeréséről és a kezelési módokról. Padovában működött 1545 óta Európában az első orvosbotanikai kert, amely az egyetemi orvoscépzést segítette. Balsaráti szorgalmasan részt vett a gyakorlati oktatásban és a boncolásokon, de orvosi diplomáját mégsem itt, hanem Bolognában nyerte el.

A bolognai egyetem nagy hírű professzora ekkor Ulisse Aldrovandi volt, az állat- és növényvilág egyik legnevesebb tudósa és rendszerezője. Hatalmas kéziratok hagyatékának tanúsága szerint fáradhatatlanul gyűjtötte az egész világon föllelhető természeti jelenségek leírásait. Közlőiről külön feljegyzéseket vezetett. Az anyag majdani áttanulmányozója bizonyára a magyar Balsaráti Vitus

plaustrum occupantem, eum in fluvio annis sedecim sub culina viri cuiusdam nobilis latuisse. Hamo tandem inescatum esse, dum foeturam suam custodiret, ubi se captum sensit, exilijsse. Secutos impetum eius piscatores ad miliaria duo, denique defatigatum cepisse et in oppidum Nadlac vexisse: ibi in eius ventre caput humanum cum dextra manu et tribus annulis aureis inventum esse: cuius rei abominatione incolae multis postea annis hoc genere piscis, non vilis alioquin, abstinuisse.” 1266: „Capito: Ungari Szeleskezeg, ut in Catalogo piscium Ungariae reperi.” Gesner és Balsaráti kapcsolatát ismertette SZILÁDY Zoltán, *Die Geschichte der Zoologie in Ungarn*, Debrecen, 1927, 5–6.

¹⁹ *Magyar művelődéstörténet*, III, szerk. DOMANOVSKY Sándor, Bp., é. n., 393. Közli a fényképmásolatát. A bejegyzés szövege: „Scilicet ingeniis aliqua est concordia iunctis Et servat studij foedera quisque sui. Johannes Vitus Balsaratus.” Régebben magángyűjteményben volt. Most Amerikában a National Library of Medicine, Bethesda, Maryland gyűjteményében. Lásd a következő jegyzetet.

²⁰ ZSINDELY Endre, *Bullinger Henrik magyar kapcsolatai*, *Studia et Acta Ecclesiastica*, 2(1967), 75–76.

János nevével is találkozni fog. Tudományos szinten foglalkozott a művészet-történet és művészetelmélet kérdéseivel is, tanítványaira sokoldalúsága bizonyára nem maradt hatástalanul.²¹

Magyar tanítványával a közös tudományos érdeklődés mellett azonos hitelveik miatt is baráti kapcsolatba kerülhetett. Korábban eretnokség gyanúja miatt Rómában volt bebörtönözve. Csak hathatós pártfogói és kitűnő összeköttetései segítségével sikerült kiszabadulnia. Balsaráti az ő elnökletével összeült kollégium előtt vizsgázott az orvostudományból 1558 augusztusában. Az egyetemi akták megőrizték az ünnepélyes vizsgálat menetét, kezdve a 15 arany kötelező befizetésétől – amelyet nyilván Perényi támogatásával tudott csak letenni – egészen a ceremónia befejezését jelentő orvosdoktori „insignia” átadásáig. Feljegyezték ez esetben azt is, hogy az elnökölő Aldrovandi összeszedve a szavazatokat (igenlő: fehérbab, nemleges: feketebab) a gyűjtőlárában csupa fehérbabot talált.²² Bolognai évei alatt az új alapítású Collegium Illiricum-Hungaricum tagjává is megválasztották. Majd az intézmény elnöke lett, és ennek következtében kapcsolatba került a zágrábi püspökkel. Életrajza szerint gyógyította a püspököt. Ugyancsak e forrásból tudjuk, hogy egy fél éven keresztül mint orvos működött a pápai udvarban is. Ide nyilván Aldrovandi említett kapcsolatai segítettek be, de protestáns meggyőződése miatt neki is hamarosan távoznia kellett. Orvosi gyakorlatáról ezek az első adatok.

Harmincéves volt már ekkor, tíz évet töltött távol hazájától. A legkitűnőbb egyetemeken megtanult mindent, amit akár mint a tudomány művelője, akár mint gyakorló orvos hasznosíthatott. Holbeinnek van egy sokszor reprodukált metszete, amely az orvostudomány reneszánsz elképzelés szerinti diadalát ábrázolja. A megszemélyesített orvostudomány elválaszthatatlan kísérőivel, az elméleti és gyakorlati tudással vonul diadalkocsiján. Kocsiját segítőtársai, a gyógyfüveket (melissa, mentha és arthemisia) megszemélyesítő állatok húzzák, letiporva ellenségeit: a pestist, a febrist és a hydropsist, a kor legyőzhetetlennek tartott betegségeit. Ismert vagy ismeretlen allegória, álmokép, de nyilván életcél volt minden pályája kezdetén álló orvosnak akkor is, hogy a hozzá fordulók tudásával segítsen. Vele született képessége, szerzett tudása, a korabeli ismeretanyag egésze, világot járt tapasztalata Balsaráti Vitus Jánosnak bizonyára hasonló diadalutat csillogtatott meg akkor, amikor 1560-ban megkapta Perényi

²¹ Aldrovandi kéziratgyűjteményének katalógusa: L. FRATI, *Catalogo dei manoscritti di Ulisse Aldrovandi*, Bologna, 1957. Művészettörténeti munkái (*Delle statue antiche che per tutta Roma in diversi luoghi e case si veggono*) megtalálhatók a L. MAURO, *Antichità de la città di Roma* (Venezia, 1556) c. kötetben, amelyet többször is kiadtak, valamint az *Avvertimenti al Card. Paleotti sopra alcuni capitoli della pittura* a P. BAROCCHI, *Trattati d'arte del cinquecento fra manierismo e controriforma*, 2 (Bari, 1961) c. kötetben.

²² Orvosdoktorrá avatásának aktáit közli VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*, Bp., 1941, 98–100.

Gábor hazahívó üzenetét, Magyarország egyik leggazdagabb reneszánsz főúrnak udvari orvosi állást kínáló meghívását.

Perényi Gábor udvari orvosa: 1560–1567

A Perényiek az ország különböző vidékein elhelyezkedő hatalmas birtokaik, valamint a család egyes tagjainak a közéletben betöltött magas méltóságai következtében, a 15–16. században Magyarország legtekintélyesebb főúri családainak egyike. Perényi Péter mint koronaőr Mohács után nagy politikai manőverezéssel, lévén személyéhez kötve a királykoronázás, birtokait még megnövelte. A török előnyomulás következtében a Dunántúlon is otthonos család teljesen az ország északi felébe szorult. Ahogyan nagy jövedelmet biztosító váraikat az új reneszánsz stílusnak megfelelően erősítették meg és alakították át, úgy találtak udvarukban pártfogókra az irodalom modern irányzatának, a nyomtatásra kerülő magyar nyelvű reformációs irodalomnak művelői. Nyalábvár, Füzér és Terebes, ahol egykor vár állott, most köhalom, de a romlandó papír márványnál maradandóbban megőrizte a magyar bibliafordítást, katekizmust olyan bőkezűen támogató család nevét. Nagystilú építkezés és irodalompártolás csak háttér a politikai koncepcióhoz, amely Perényi Pétert családjá köréből kortársai fölé emelte. Ez okozta vesztét is. Ferdinánd király a honfitársai között szervezkedő riválist gyanította benne. A bécsújhelyi börtönbe került férfikora delén, negyvenévesen. Még ötven sem volt, amikor atyjafiai, a Batthyány és Thurzó családok kezességére a köszvénytól, csúztól elgyötörve kiszabadult ugyan, de rövidesen meg is halt. Derékba tört egy nagy tervekkel teli életmű és félbe maradt fiának nevelése is. Az olasz építész, Francesco da Vedano hűségesen folytatta ugyan a család szolgálatában a munkát, csak a korábbi tervekhez képest bizonyára jóval kisebbszerűen. De az ugyancsak itáliai nevelők, az Illicinus testvérek, a fizetlenség miatt hamar odébbálltak. Közülük Petrus lett volna hivatva a humanista nevelést biztosítani az ifjú Perényi Gábor számára, bátyja pedig a katonai képzést. Perényi Péter halála után sérelmükkel, az elmaradt javadalmazással az egész országot telekürtölték és biztosabb megélhetés után néztek. Perényi Gábor pedig maradt semidoctus, akit az udvari körök hívogattak is Bécsbe, nyilván inkább az egykor veszélyes apa fiának elpártolásától tartva, hogy ott csiszolódjék. Hatalmas vagyona és némi ingadozás után, Ferdinándhoz való hűsége vitte előre a közéleti pályán: a legnagyobb méltóságokat is elnyerte. A művészettörténeti kutatás máig nem tudja pontosan elhatárolni, hogy Sárospatak újjáépítésében meddig terjed az apa kezdeményezése és hol folytatta a munkát a fiú. Az ugyancsak élete delén meghalt Perényi Gábor felett ugyanaz a Szikszai Fabricius tartotta a gyászbeszédet, akit forrásként követünk Balsaráti

életét tárgyalva. De a két oráció között nagy különbség van. Földesurát a szokásos dicsőítő jelzőkkel látja el, de kézzelfogható adatot műveltségéről vagy irodalom- és művészetpártolásáról nemigen tud fölemlíteni. A 16. századból fennmaradt irodalmi emlékeink arról a negatívumról tanúskodnak, hogy nem akadt egyetlen magyar író sem, aki valamit is élvezett volna Perényi Gábor hatalmas vagyonából. Könyvét neki senki nem dedikálta, peregrinus diák róla meg nem emlékezett. Huszár Gál, a fáradhatatlan reformátor sem az ő oltalmába menekült, pedig tudjuk, hogy bebörtönzésekor eljárta érdekében. Az egyetlen Balsaráti Vítus János az, akit Melanchthon közbenjárására anyagilag támogatott.

Sárospatak, Füzér és Terebes, majd 1564-től Diósgyőr voltak azok a várak, ahol általában tartózkodott. Itt élt környezetében Balsaráti is. A magyar udvari orvos életéről, a várnép között elfoglalt helyéről általában nagyon keveset tudunk. Földesurától, az évi jövedelem mellett, Nagytoronján házat kapott szántófölddel, kaszálóval és ugyanott hét szőlőbirtokot.²³ Mindez együtt már valóságos kis vagyonnak számított. Anyagi gondjai nem lehettek. Perényi környezetében egészen más természetű bajokkal kellett megküzdenie. Különleges helyzetét az egyháztörténelemből jól ismert Thuri Pál-ügyből ismerhetjük meg. Perényi Gábor, mint apja is, a protestantizmus mérsékelt, lutheri ágának volt híve. Már 1559–60-ban védelmébe vette a Verancsics püspöktől üldözöbe vett Huszár Gál prédikátort. Azon kevés nagybirtokos közé tartozott, aki a lutheri elvek mellett meg is maradt. 1563-ban tudomására jutott, hogy a birtokain tevékenykedő egyes lelkészek a reformáció svájci ága felé hajolnak. Az ágostai hitvallás tételei helyett az újabb, Béza-félét hirdetik, az ostya helyett az istentiszteleten közönséges kovászos kenyeret osztanak, és a predestinációnak is egy újabb értelmezését adják híveik elé. Ezek a lelkészek az ő engedélye nélkül részt vettek többek között egy Tarcalon rendezett protestáns zsinaton, és újításaikat onnan hozták. Azon lutheri elv alapján, hogy a világi hatalom kötelessége a hit tisztaságának megőrzése, papjait Sátoraljaújhelyre rendelte, és ott a legszigorúbb büntetésekkel megfenyegetve, elrendelte, hogy újításaikat vonják vissza. Mivel ezek ezt megtenni vonakodtak, Thuri Pál sajszentpéteri lelkész vezetésével egy bizottságot küldött a wittenbergi és lipcsei akadémiákra, hogy onnan hozzanak a vitatott kérdésekre választ. Visszatérve meghozták az elutasító véleményt, amelyet azután Perényi minden földesúri hatalma alá tartozó lelkészével aláíratott. Nem sokkal ezután híre jött, hogy Thuri Pál ennek ellenére kovászos kenyeret használ a szertartásnál. Perényi magához rendelte a szentpéteri bírót és a magisztrátust. Ezek Thurira vallottak. A dühöngő főúr elhatározta, hogy példát statuál. Ez meg is történt volna, ha két szomszéd nagybirtokos, Bebek György és Mágocsy Gáspár felesége közbe nem vetik magukat a szerencsétlen prédiká-

²³ Bécs. Közös Pénzügyi Ltár Hung. 1569. jan.–jún. Közölte HIDEGPATAKY Antal, *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*, 1904, 236–237.

tor hajszálon függő életéért. Perényi erre Thuri elé három lehetőséget tárt: visszatér az ostya használatához, vagy ügyében az öt szabad királyi város lelkészeiből alakult bizottság ítélkezik, végül: ismét elmegy Wittenbergbe, és maga próbálja a professzorokkal szemben nézeteit megvédeni. Thuri a hazai bíróságot választotta. Perényi az ülést 1564. augusztus 13-ra tűzte ki terebesi várába. Utóbb erre mégis Füzéren került sor, mert a várúr itt feküdt ágyhoz kötve, súlyos izületi betegségben. A vádat az államhatalom részéről Paczóth János sárosi alispán képviselte. Kezében volt a királyi rendelet az ariánus ill. szakramentárius újítókkal szemben. A súlyos beteg főúr képviselője „Doctor Johannes” volt, aki csak Balsaráti lehet. Most kellett megmutatnia, hogy a csúz gyógyítása mellett teológiai kérdésekben is járatos. Minket az egész hitvitából elsősorban az ő szereplése érdekel. A többnapos ülés jegyzőkönyve csak kivonatossan maradt fenn, a doktort csak néhány esetben említi. A bírakul kirendelt lelkészek vádjaira Thuri egy helyen a helvét akadémiák tekintélyére hivatkozott. Balsaráti itt helyreigazította, hogy Svájcban csak Baselben van akadémia, az pedig a wittenbergivel egy nézetben van. A zürichi csak partikuláris iskola, annak tételeire tehát hivatkozni nem lehet. Máskor a wittenbergi teológusok véleményének lekiécsinyléséért fedtte meg a vádlottat. Thuri nehezen engedett, pedig az élete forgott kockán. Jóindulatú bírái noszogatták esperesének, Kopácsi Istvánnak (ő volt Balsaráti pártfogója) példájával, aki egyszer hasonló helyzetben már engedett az erőszaknak. Végre is aláírta a visszavonó nyilatkozatot. Kiszabadulva a várbörtönből, adott szava ellenére megszökött Perényi főnnhatósága alól. A jegyzőkönyv ránkmaradt megfogalmazása lutheránus eredetű, de még ebből is kikövetkeztethető a jelenlevők – bizonyára Balsarátié is – Thuri Pál iránti rokonszenve.²⁴ Szikszai szerint Balsaráti sokat levelezett kortársaival. Hozzá írott levél egy maradt fenn, és azt éppen Thuri Pál írta neki a füzéri tárgyalás után négy évvel. A baráti hangú levélből látszik, hogy jó kapcsolatban voltak. Thuri „vetus cliens”-nek írta alá magát.²⁵ Ez vonatkozhatik a fiatalabb wittenbergi coetus-társra, a füzéri vita során tapasztalt jóindulatra és leginkább az azt követő további jó kapcsolatukra. Pedig a füzéri tanácskozás valóságos pánikot keltett Perényi környezetében. Még abban az évben elhagyta a veszélyes udvart sáropataki lelkésze, Kopácsi István, és az iskola tanára, Szikszai Fabricius Balázs. Ez utóbbi Balsaráti-életrajzában a főúr és udvari orvosa kapcsolatát tárgyalva megemlíti, hogy Balsaráti több ízben közbenjárt Perényinél a bajbajutottak érde-

²⁴ A vita jegyzőkönyvét közli SCULTETI Severin, *Hypomnema sive admonitio*, Bártfa, 1599, fol. 26–27. A királyi rendelet a hitújítókkal szemben: KEMÉNY Lajos, *Károlyi András*, ItK, 19(1909), 433–436.

²⁵ Thuri Pál Balsarátinak 1568. júl. 22-én Debrecenből = *XVI. századi magyar tudósok levelei*, közli SZABÓ Károly, TT, 1881, 470–493; 492–493.

kében, és sikerült is így ura szándékát a halálos ítéletet illetően megváltoztatni.²⁶ Ez utóbbi célzás bizonyára a híres Thuri Pál-ügyre vonatkozik.

1564-re teszi az életrajz latin nyelvű orvosi munkáját a pestisről. Szikszai szerint az ez évben dúló pestisjárvány adta az okot a könyv megírására. Csak-hogy tudomásunk szerint Magyarországon a járvány 1563-ban pusztított. Ettől ugyan írhatott volna kézikönyvet 1564-ben is, hiszen ez a kérdés mindig aktuális volt, és egy udvari orvostól elvárták, hogy biztos receptje legyen a betegség megelőzésére és gyógyítására. Mégis szakvéleményét, úgy hisszük, más miatt kellett éppen 1564-ben írásban is leszögeznie.

A pestist, ezt az egész országrészeket vagy földrészt is elnéptelenítő járványos betegséget hiába próbálta az orvostudomány a középkor óta akárcsak valamelyest is megfékezni. Okát keresték a föld ártó kigőzölgéseiben, a szennyezett vizekben, a megromlott levegőben, de valamennyi jelenségében együtt Istennek az emberek miatt kiáradó haragjának tekintették. Fertőző voltát hamar felismerték és keresték a menekülés lehetőségét. A középkori polgári társadalom megalkotta a maga védelmi rendszabályait. Járvány idején elrendelték a különösen ellenőrzött köztisztaságot, a szellőztetést és füstölést, fertőtlenítésül pedig az ecetes permetezést és öblítést. Megtiltották a csoportosulásokat, idegeneket a városba nem eresztettek. Aki tehette, az már ugyanis a járvány hírére biztonságosabbnak látszó vidékre költözött. „Cito, longe, tarde”, azaz gyorsan, minél messzebbre és minél később vissza – így hangzott a jó tanács pestis esetén évszázadokon át. Aki megkapta a betegséget, az az orvosok segítségére szorult. Az orvosságok között volt külön a gazdagok számára csupa külföldi alapanyagból kevert gyógyszer és persze egyszerűbb hazai gyógyfűkészítmények. Az alapanyagok kortól és országtól függetlenül általában azonosak, azonos lévén az egyetemi tananyag: dióburok, mirha, fenyőmag, bors, ecet, üröm, ehhez járulhat azután porrá tört igazgyöngy, bezoár (vigyázat, hamisítják!) és aranykészítmények vagy a drága amulettek. A századok folyamán könyvtáryira duzzadt pestisirodalom, minthogy a kérdésben minden szakíró orvos nyilatkozott, a spekulatív és tapasztalati elemeket variálja. A protestantizmus térhódításával az értekezéseket egy új, morális nézőpont gazdagítja. A lutheri reformációtól elhajló szélsőséges irányzatok, valószínűleg az anabaptisták körében merült fel először az a nézet, hogy mivel a pestis Isten bünt sújtó keze az emberiségen, azért nem szabad, de nem is lehet előle elmenekülni vagy akárcsak orvosi segítséggel is élni. Luther és az ugyancsak konzervatív Johann Brenz azonnal elutasították ugyan ezt a tételt, mégis sokszor megvitatásra került még a következő században is. A 16. század közepétől minden pestissel foglalkozó munka állást foglal ebben a

²⁶ „Iam cum gratia, favore et autoritate polleret apud principem suum, plurimis reis deprecatione et intercessione sua profuit, illis veniam delictorum etiam graviorum impetravit, et plerosque a certo capitis discrimine liberavit.” SZIKSZAI, *i. m.*, E2.

kérdésben is. A balszárnyon helyezkednek el a kissé sajátosan „sztoikusoknak” bélyegzett teológusok, akik tagadják az elrendelt vég elől való menekülés vagy a gyógyítás lehetőségét. Lutherék polgári reformációja fenntartja ugyan, hogy a pestis „purgatio” bűneinkért, de ezt a rajongónak nevezett nézetet elveti azzal az indokolással, hogy akkor a természeti csapásokat, sőt a törököt is ölbe tett kezekkel várhatnók. Luther elve az, hogy mehet, aki fél, de akit a szeretet törvénye köt, felebarátaitól a segítséget meg nem tagadhatja. A városi magisztrátusnak és a betegeket ellátóknak tehát helyükön kell maradniuk. Vannak azután racionális orvosok, akik elkülönítik a teológiai okoskodást a gyakorlati orvostudománytól. Megadva az előbbinek a köteles tiszteletet, az orvos feladatául egyedül a betegség gyógyítását jelölik meg. J. Stubing bécsi orvos pestiskönyvében (1561) találjuk ez utóbbi nézet leghatározottabb megfogalmazását. Szerinte csúf dolog, ha nem ismerve egy betegség okát, azt Isten büntetésének mondják. Az orvos mint az emberi test szakértője érzékelhető dolgokkal foglalkozik, az okokat, a folyamatot és a véget se utalhatja tehát az eszme világába.²⁷

A magyar reformáció történetében is felmerült ez a kérdés. A hazai protestantizmus svájci tájékozódású képviselői 1562-ben szögezték le hitelveiket. A debrecen–egervölgyi hitvallásnak nevezett irat állást foglalt abban a kérdésben is, hogy vajon el lehet-e kerülni a dögvéset. Tételük a következő: „Gyakran el lehet kerülni a levegő dögvészes fertőzését egyesek tudásával. De amikor a pestis közönséges ostor és kiszabott halál a nép vétkeinek büntetésére, akkor elkerülni, és előle elmenekülni nem lehet, ahogy meg van írva a prófétáknál... Ám a pestisben is megmaradnak azok, akiknek ideje még nincs kiszabva. De akiknek itt az ideje, azoknak lehetetlen gyógyszerrel elkerülni a halált, a pestist.” A hazai konzervatívabb lutheránus álláspont képviselői a debreceni hitvallás több pontjával nem értettek egyet. Ahogyan az Thuri Pál esetében is történt, most is véleményért kérték a wittenbergi és más külföldi akadémiák teológusaitól. A válasz nem késett, a magyar hitvallás több pontjával nem értettek egyet. Méliusz mint debreceni lelkész 1564 novemberében védekező iratot adott ki azon vádak ellen, amelyekkel őket a külföldi akadémiák és egyes „főurak” előtt illették. A vádpontok között a 26. volt a pestis kérdése. Méliusz fenntartotta a hitvallásban megfogalmazott korábbi álláspontját. Szerinte Isten mindenhatóságát vonná kétségbe, sőt válto-

²⁷ Johann STUBING, *De pestilentia libri III*, Viennae, 1561. f. A3v. A középkornak a pestisről való minden tudománya megtalálható Philippus BEROALDUS, *Opusculum de terrae motu et pestilentia* (Bononiae, 1505) c. művében. A szélsőséges irányzat, és ezzel szemben Lutherék ellenvetése: L. FUCHS, *De curandi ratione libri 8*, Lugduni, 1548, 592–614. Luther állásfoglalása a pestis kérdésében: *Luthers Werke*. Weimarer Ausgabe, XLVII, 134–138. Melanchthon a „stoica sectá”-ról: CR, XIII, 657. A racionális vélemény: J. STUBING, *De pestilentia libri 3*, Viennae, 1561, A3. A „rajongó” álláspontot képviselte A. OSIANDER, *Wie und wohin ein Christ die grausamen Plag der Pestilenzfliehen soll*, Nürnberg, 1533. Talán ez a mű volt a vita elindítója.

zónak, előre nem gondoskodónak tartaná az, aki azt hiszi, hogy el lehet menekülni a halál órája, a pestis elől gyógyszerekkel. Azért van ez így, mert a pestis oka nem a megromlott levegő, hanem a bűn, melynek büntetésére Isten csak mint eszközt használja fel a ragályt.²⁸

Sejtésünk szerint e vita során kellett Balsarátinak előállnia saját véleményével. Perényi nem tűrhette, hogy jól képzett udvari orvosa, aki egyúttal teológus is volt; hallgasson az Európa-szerte vitatott kérdésben. Műve nem maradt fenn, valószínűleg kéziratban terjedt. Szikszai Fabricius közölt adatai alapján következtethetünk tartalmára. Perényi Gábornak ajánlotta a latin nyelvű munkát. Tehát nem egy egyszerű, gyors segítséget nyújtó receptgyűjtemény volt, amelyet udvarházaink jobbára csak magyarul tudó háziasszonyai forgathattak volna. Különben is a pestis-kézikönyveknek megvolt a maguk kialakult felépítése. Először a betegség okait tárgyalták, majd a megelőzést és az arra szolgáló recepteket ajánlották, ezt követte magának a betegségnek leírása és a gyógyszerek felsorolása. Balsarati először a megelőzéssel foglalkozott („de pestiferi coeli intemperie morbida praecavenda”), az ajánlatos étrenddel („de ... exquisita ratione diaetae salubris instituenda”). Méliuszal szemben azt vallotta, hogy a betegséget a fertőzött levegő terjeszti, és ennek megfelelő gyógyszereket javasolt („praesentissimisque medicamentis ad curanda corpora per venenati aeris noxam infecta adhibendis”). Bizonyításul felsorakoztatta az orvostudomány klasszikus tekintélyeit („complexus omnia medicorum classicorum placita, quae in illius argumenti compendiosam tractationem poterant incussere”). Munkája közkézen forgott, írja róla Szikszai, ami természetes is, lévén ideológiai és praktikus szempontból is aktuális. Nem kétséges, hogy álláspontja a Méliuszétól vitatott kérdésben a teológiai és gyakorló orvosi álláspont összebékítése volt, a wittenbergi tanítás szakszerű megfogalmazása. Sajnálhatjuk, hogy ez a tudományos igényű munkája nem maradt ránk, mert bizonyára több népszerű könyv forrásává vált. Bánfihunyadi Mogyoró Benedek református lelkész *Az mirigh halálrol valo rövid keresztieni ertelem* (1577?) c. művében, amely csak töredékesen maradt fenn, ugyancsak szembeszáll az „újkereszténynek” (anabaptisták) fatalizmusával.²⁹ Balsarati barátja, Károlyi Péter pedig hosszabban tárgyalva az orvosságok kérdését teológiai művében, igenlő válaszát azokkal a bibliai helyekkel igazolja, amelyeket már a wittenbergi egyetem orvosi karát ismertetve tárgyaltunk.³⁰ Végtelen nézeténél Méliusz se maradt meg, mert éppen ő adta a nép

²⁸ A debrecen-egervölgyi hitvallás: *Confessio catholica*, Debrecen, 1562. A tárgyalt kérdéstről a G1 levélen. Méliusz védekező irata: *Apologia et abstersio ecclesiae Debrecinensis a calumniis quibus temere apud academias et principes accusatur*, Debrecen, 1564.

²⁹ DÉZSI Lajos, *Marocsai János colligatuma*, ItK, 28(1918), 190–198; 193–195.

³⁰ KÁROLYI Péter, *Az halálrol, fel tamadasrol, es az örök eletről haznos es szükséges könniveczke*, Debrecen, 1575, N3.

kezébe az első magyar nyelvű gyógyfüves könyvet. Századok távlatából vissza-tekintve, ma már látjuk a hadállásokat. A teológiai megfogalmazást a legvilágosabban Komáromi Csipkés Györgynél olvashatjuk, egy századdal később ugyan, de tárgyalt korunkban is érvényesen: „Mert arról, hogy az Pestis előtt el fusson ember, az Szent írásban, az mi hitünknek és életünknek egyetlen egy mérték sinorjában, sem regula, sem pelda, sem parancsolat sohol sincsen.”³¹ A kérdés gyakorlati oldalát tekintve pedig Pápai Páriz Ferenc mondta ki az igazságot: „Szabad-é a pestistől futni? Nem felelhetni egyebet, hanem németnek szabad, de nem magyarnak: mert amannak mind ezekben is szép rend tartása és szokott uzussa vagon.”³² Hová is futhatott volna Méliusz kerítetlen városából az a nép, amely a török torkában amúgy is megszokta már az állandó életveszélyt?

Az udvari orvosnak ebben az évben (1564) állandóan készenlétben kellett lennie. Már láttuk, hogy Perényi Gábor betegsége miatt a hitvita színhelyét is áttették Terebesről a füzéri várba. A 30 éves főúr olyan beteg volt, hogy még abban a hónapban megírta végrendeletét is.³³ A gyötrő üzleti fájdalmak nyilván fokozták ingerlékenységét és azokat a nem kedvező tulajdonságait, amelyekkel környezetének mindennapjait terhelte. Ha összegyűjtjük a különböző korabeli forrásokat, nagyon kedvezőtlen képet kapunk róla. Az egykorú hagyomány úgy tartotta, hogy bátyját, akit apja túszként hagyott a töröknél, mikor az kiszabadult, a Bodrogra fojtatta; más változat szerint megmérgeztette, hogy az örökségen ne kelljen osztozniok.³⁴ Anyjával is kegyetlen volt. „Prini Gábriel sokat rötteget az miat, hogy edes annya el futot tüle. Kinec minden ioszaga masra szalla” – írja róla Bornemisza Péter.³⁵ A legtöbb rosszat róla Forgách Ferenc jegyezte fel *Históriájában*. Tőle tudjuk, hogy esztelen féltékenységgel gyötörte feleségét. Nem vitte soha vendégségbe, hogy idegen a közelébe ne férközhessen, sőt saját asztalához se engedte, ha más is volt jelen. Férfival nem beszélhetett, férfi szeme elé nem kerülhetett. Nem engedte, hogy az ablakon kitekintsen, ha eltávozott otthonából, az ablaktáblákat bepecsételtette. Amikor egyszer betegen feküdt és felesége körülötte sürgölődött, az udvarból egy nemes ifjú véletlenül az úrnő ruhájához ért. Perényit úgy előntötte az indulat, hogy parancsot adott az ifjú elevenen való befalazására. Ebben ugyan az udvarnép valahogyan megakadályozta, de végül mégis megmérgeztette. A rémtörténetek egyikébe Forgách, nyilván ahogy ő is hallotta, Balsarátit is belekeverte. Perényi síron túl is terjedő féltékenységében arra akarta feleségét rávenni, hogy az az ő halála után se menjen máshoz feleségül. Amire az asszony azt válaszolta, hogy ő inkább azon

³¹ KOMÁROMI CSIPKÉS György, *Pestis pestise*, Debrecen, 1664, 86–87.

³² PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax corporis*, Kolozsvár, 1690, 296–320.

³³ RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás*, III, Bp., 1879, 97–102.

³⁴ BETHLEN Farkas, *Historia*, Keresd, 1684–1690, 142.

³⁵ BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetek*, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., 1955, 176.

imádkozik, hogy férje őt túlélje, egyébként a jövőre nézve nem tehet semmi ígéretet. A dühöngő Perényi erre kivont karddal kényszerítette udvari orvosát, Balsarátit, hogy keverjen mérget az asszonynak. Az életét féltő orvos engedelmeskedett, és nem sokkal férje halála után a mérreg elsorvasztotta a fiatalasszonyt.³⁶

Elfogadhatjuk-e hiteles közlésnek Forgách rémhistóriáját? Korának történetét akarta megírni, nincs okunk arra, hogy tudatos hamisítással vádoljuk. Az viszont más közléseiből is kiderül, hogy forrásfelhasználására jellemző a kritikátlanság. Rostálás és szelídítés nélkül közölt mindent, amit hallott, ha az tendenciozításának megfelelt. Legkevesbé se törekedett megvalósítani a „sine ira et studio” elvét. Ebben az esetben az Erdélyből Ferdinándhoz pártolt Perényi (Forgách fordított irányba tette ugyanezt!) portréja lett még sötétebb. Az udvari orvos nála csak mellékszereplő, szerepeltetése csak hitelesíti a történetet. Perényiről a kortársak tanúsága alapján akár ennyire elvakult indulatkitörést is elhihetünk. Ország Ilona ugyan két évvel túlélte férjét, de nem lévén gyermekük, halálával óriási vagyon szállt a királyra. Életének utolsó két éve fáradtságos küzdelem volt az üres királyi kincstárral, amely leste-várta a halálát. A bécsi egyetem jogászprofesszora és egy pénzügyi bizottság csúrte-csavarta a végrendeletet meg az adományleveleket, hogy az özvegyet birtokából kiszorítsák. A Perényi-vagyon sorsa ezekben az években Magyarországon és Bécsben is szóbeszéd tárgya volt, amihez mindenki tódított valamit.

További kiegészítést nyújt az ügyszöveg Nicolaus Pistolotius divatos bécsi orvos levele. Perényiné tisztartójához, Melith Ferenchez írta 1568-ban. A levélből kiderül, hogy az akkor már beteg Ország Ilona fölött konzilium lehetett, és Pistolotius jóváhagyta Vitus doktor addigi gyógykezelését. Csakhogy útban hazafelé Kassán látott egy receptet a magyar doktor kezétől. A legnagyobb baj származott volna belőle, ha – akinek írta – azzal él. Ezek után szükségesnek látja az úrnőt figyelmeztetni – távol álljon tőle kollégájának ócsárlása, ez nem természete –, hogy vigyázzon.³⁷ Tanulságos adalék ez a levél. A bécsi kolléga

³⁶ Lásd a 9. jegyzetet. A téma drámaíróinkat is megihlette a romantika korában. Garay János *Ország Ilona* címmel írt szomorújátékot (1837). Vitus ebben aljas csábító, aki a maga számára akarja megszerezni a fiatalasszonyt. Kölcsey drámájának: *Perényiek* (1826) csak az első felvonása maradt fenn. Tárgya a két testvér konfliktusa.

³⁷ N. Pistolotius Melith Ferencknek, Bécs, 1568. szept. 7-én: „Ego et Dominae gratiosae et Vrae Dom. consulueram ut uterentur opera Domini Doctoris Vittj, sed quum Cassoviam venissem incidi in scripturam quandam suam quae descriptum erat Medicamentum pro quodam Dno Michaele Szereny qui alias fuit servitor Mag. dom. Gabrielis qui in hospicio decumbebat, et deum testor quod summa perniciosus ipsius fuisset si illud medicamentum accepisset, et quia res istae sunt magni momenti, vitamque diuturnam opto Magnificae dominae admonendam etiam ego Dom. Vram pro mea fidelitate putavj, non profecto studio maledicendi, quod a mea natura est aliena, sed ne Magnifica domina periculum aliquid incusseret...” MOL, P 707. Zichy család levéltára, Missiles, 514. cs. Az itt említett (Kis)serjényi Mihály, akit Balsaráti gyógykezelt, amint a levélből is kitűnik,

először a beteg és a betegség helyszíni ismeretében nyilatkozott, és jóváhagyta Balsaráti addigi gyógykezelését. Később Kassán megállapodva, ahol véletlenül épp a kincstári szakértők tanácskoztak a Perényi-vagyon megszerzésén, ő is gondolt egyet. Szükségesnek látta, hogy az özvegy szűkebb környezetében bizalmatlanságot támasszon. Ez a levél kétségtelen bizonyíték arra, hogy akadtak Bécsben olyanok, akik Balsaráti „veszélyes” tudományáról suttogtak. A politikai taktika mellett az ilyen híresztelés mögött szakmai irigység is állhatott, amely a bécsi orvosok körében hírhedt volt. A már wittenbergi tanulmányaival kapcsolatban említett J. Crato császári orvos éppen ezért hagyta el Bécsset. P. A. Mattioli tragédiával végződő hajszája kollégája ellen a szakirodalomból ismeretes.³⁸ Szikszai is beszél az életrajzban az irigyek ármánykodásáról, amelyek Balsarátinak egy időben sok kellemetlenséget okoztak. A csak általános megfogalmazás mögött a fönti, vagy ehhez hasonló eset állhatott.³⁹

Patrónus nélkül: 1567–1570

1567. június 28-án meghalt Perényi Gábor, és ezzel Balsaráti patrónus nélkül maradt. Már az előző fejezetben láttuk, hogy miféle kellemetlenségek háramlottak az új helyzetben az udvari orvosra. Perényi halála véletlenül egybeesett olyan politikai változásokkal, amelyek éppen azt az országrészt érintették, ahol Balsaráti működött.

1562 és 1567 között Erdély és a királyi Magyarország közötti határok többször megváltoztak. A felvidéki várháborúk során először János Zsigmond nyomult Kassáig, majd német katonai segítséggel az ellentámadás Munkácsig hatolt előre. A királyi Magyarország jelentősen megnövelte területét, elfoglaltak néhány fontos végvárat (Tokaj, Szatmár, Erdőd) és a bányavidéket is hatalmukba kerítették. A kincstár ezzel új jövedelmi forrásokhoz jutott, de az új, megnövekedett feladatokat a távoli Pozsonyban székelő magyar kamara csak nehezen tudta ellátni. Ezért a Kassától keletre eső terület igazgatására megszervezték az ún. Szepesi Kamarát. Ez az intézmény elsősorban a királyi jövedelmeket kezelte, de politikai hatalmat is jelentett a hozzá tartozó területen. Hatásköre soha nem tisztázottan és pontosan el nem határolva kapcsolódott a Felvidéken álló

Perényi Gábor servitora volt. Apja, bátyja a királyi udvarban [!] voltak tisztviselők. Ő mint végvári vitéz török fogságba esett, és valószínűleg Perényi támogatásával tudta csak magát kiváltani. Így került azután függő viszonyba Perényivel.

³⁸ E. H. F. MEYER, *Geschichte der Botanik*, 4, nachdruck, Amsterdam, 1965, 375–378.

³⁹ „Virtus tamen eximia sicut invidiae improbis stimulis hostiliter impeti semper consuevit; sic praestantissimum etiam virum istum indignissime insectari ausa fuit immerentem: virulentisque morsibus falsissimarum criminationum lacerare nomen clarissimum nefario ausu conata est, atque deformare dignitatem impudentissime.” SZIKSZAI, *i. m.*, E3.

másozó német katonaság parancsnokának jogos vagy jogtalan hatalmaskodásával. A Szepesi Kamara elnöke, Bornemisza Gergely, ekkor többek között már szepesi prépost és csanádi püspök volt. A protestantizmusnak lutheri ágát nem üldözte, sőt tűrte, mert szövetségest talált bennük a kálvinizmusnak nevezett radikálisabb irányzat terjedésének elhatárolására. A helyi intézkedések végrehajtói a kamarai tanácsosok voltak. Közöttük az első Paczóth János, akit a füzéri hitvitából ismerünk. Ez az újonnan szervezett intézmény közvetítő volt a bécsi udvar felé. Minden ügyet véleményezve kellett továbbítaniuk, ezért akinek hatalmasabb pártfogó nem jutott, igyekezett velük jó barátságban lenni. Az eddig távol székelő központi hatalom keze ezután apró-cseprő ügyekben is elért ebbe az országrészbe.

Az utódok nélkül meghalt Perényi birtokai nagyrészt a koronára szállván, Balsarátinak ebben az új helyzetben kellett valahogy a helyét megtalálnia. Az életrajz szerint ekkor már ismert orvos volt, akit sokfelé hívtak. Ez az életmód az ország akkori útviszonyai miatt sok testi törődéssel és fáradsággal járt. Mégis inkább a szabad magángyakorlatot választotta, és nem keresett vagy nem talált újabb patrónust.

1568 nyarán jegyezték fel azt az ügy látszik nagy föltűnést keltő beavatkozását, amellyel egy csillapíthatatlannak tűnő vérzést sikerült megállítania. Egy köztisztelőben álló eperjesi polgár száján dőlt a vér, és ezt a méltán halálosnak tűnő betegséget sikerült orvosolnia. A feljegyző sajnós a gyógyomódról nem őrzött meg semmit.⁴⁰

Szikszaik ezekre az évekre teszi magyar nyelvű orvosi könyvének megírását, amikor patrónus nélkül lévén, erre is jutott ideje.⁴¹ A hangsúlyos fogalmazást megértették azok, akik ismerték az udvari orvos sajátos helyzetét. Négy könyvből álló magyar nyelvű munkája az orvostudományból csak azokat a gyakorlati

⁴⁰ „Dominus Urbanus Noctua Senator Epperien. primarius... absente coniuge, in laethalem aegritudinem incidit, cui per os incredibili copia sanguinis effluxit. Qui Dei beneficio per D. Joannem Vitum sedatus est.” KOKAVINUS, *i. m.*, 1568. júl. 25. Báthori Kristóf halálát is egy ilyen vérzés okozta: „Báthori Christoph maximo ac fatali sanguinis fluxu laboravit, kiben meg is holt, mert Blandrata sistálta az vérnek folyását, nem engedte, hogy az nyavalyának materiája kimenjen az fluxus által, félvén attól, hogy kimegyen az calor vitalis.” Szamosközy István *történeti maradványai*, IV, Bp., 1880, 14.

⁴¹ „...in ista orbitate patrociniij sui, vitaeque privatae secessu paulo quietiore plusculum otij nactus, quatuor libros de re medica in usum chirurgorum lingua vernacula conscripsit, ad rectiorem et exquisitiorem curandarum morborum praxin illos informare conatus. Qui ipsi libri convenientissima methodo ad commoditatem empiricorum medicorum singularem compositi si aliquando prodibunt, praepostera ista et temeraria, ne dicam insana medicationis ineruditae ratione emendata atque explosa, dici non potest quantum utilitatis ad patriam nostram universam sit inde redundaturum.” SZIKSZAI, *i. m.*, E4. A „si aliquando prodibunt” kifejezésből látszik, hogy 1575-ig a mű nem jelent meg nyomtatásban. Szikszaik e mondatát nyilván a sírnál álló Dobó családnak szánta, hogy mint Patak új urai, pártfogolják a könyv megjelenését.

kérdéseket tartalmazta, amelyekre a orvosoknak, azaz a borbély-sebészeknek szükségük lehetett. Járva-elve az országban, betegeit ellátva, nyilván csak azt tartotta meg a szakirodalomból, amit saját tapasztalata alapján, a hazai viszonyok között szükségesnek tartott. A chirurgiák bevezető része általában az anatómia volt. Ebből valamennyit meg kellett tartania, mert csak erre építhette további anyagát. A csontok helyrerakása, lőtt és egyéb sebek ellátása, görcsös fájások szüntetése, széklet-vizelet rendezése, epe-vesekövek kezelése, a kenőcsök készítése stb. a sebész feladata volt. A belbetegségeknél az érvágás, köpölyözés, a mérgezések felismerése tartozott még ismeretanyagukba és természetesen egyszerűbb gyógyszerek javallata. Balsaráti műve Szikszai szerint nagyon népszerű volt. Bizonyára csak kéziratos úton terjedt másolatról másolatra. Ma már semmit nem ismerünk belőle. Ha majd egyszer a magyar orvostörténeti kutatás összehasonlítja a 16–17. század fordulójáról fennmaradt több kéziratot receptgyűjteményt, talán egy közös forrásra bukkan. Ezek a kézikönyvecskék nagyon hasonló gyógyszerkészítményeket tartalmaznak. Meglepően elkülönülnek a következő század hasonló műveitől abban, hogy nem tartalmaznak semmiféle, a józan éstől és mai ízlésünktől távol álló alapanyagokat. Ezt a céhek felügyelete is magyarázná, ha ugyanez nem volna érvényes a következő századra is. Talán feltételezhetjük, hogy orvos-szakiró művének másolatai terjedtek el széles körben a 16. század végén.⁴² Balsaráti orvosi működése mellett ezekben az években közéleti szerepléséről is tudunk. 1568 januárjában egy a füzéri tárgyalásnál jóval nagyobb szabású hitvitára került sor Kassán. A hit tisztaságát védő államhatalom képviselője ezúttal Schwendi Lázár volt, a német főkapitány. Ő hívta egybe a felvidéki lutheránus lelkészeket és a Tisza-vidék protestáns papjait, hogy számon kérjék Egri Lukácstól elhajló nézeteit. Az egyháztörténetben jól ismert hitvita eredménye egy Egri Lukács tanait elítélő nyilatkozat volt, amelyet a vezető kassai lelkész után mindjárt Balsaráti írt alá.⁴³ Általában meglévő és a vita során talán még megnövelt tekintélye biztosíthatta számára ezt a helyet. Az új kamarával való jó kapcsolatát mutatja a sárospataki Sztárai-ügy is. A Délvidék híres reformátora, Sztárai Mihály még Perényi idejében került Patakra lelkésznek. De a földesúr halála után nem tudott az új helyzetbe beilleszkedni. Gazdasági természetű ellentétei voltak a főkapitánnyal, és ezért jobbnak látta csendben és gyorsan távozni. A megszeppent pataki magisztrátus „doktor uramat” menesztette Kassára, hogy az ügyet kimagyarázza, ártatlanságukat tanúsítsa.⁴⁴

⁴² Néhány ilyen kéziratot receptgyűjtemény a 16–17. század fordulójáról: MTAK, Kézirattár, K 95 és K 96; OSZK, Kézirattár. Oct. Hung. 500.

⁴³ Fr. A. LAMPE, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*, Utrecht, 1728, 214.

⁴⁴ „hiszem, hogy doctor uramtul kegyelmetek nyilván megh ertette mynemu ok nélkül Ztaray Myhali az plebanos innet el ment ...Igaz eleget marasztam, hogy el ne menne Doctor uram által.” MOL. E. Szepesi Kamara, Repraesentationes, 1567. nov. 7.

Ezek után érthető, hogy a kamara a főkapitányokkal teljes egyetértésben fordult a királyhoz Balsaráti nagytoronyai birtokának adómentessége ügyében. A Perényitől kapott ingatlanjóság sorsa ugyanis a patrónus halálával bizonytalanná vált. A Kopácsi család és Szikszai Fabricius Balázs hasonló kérelmeit is pártolólág terjesztették fel Bécsbe. Balsaráti adómentességének királyi jóváhagyása négy nappal Országh Ilona halála után, 1569. május 6-án történt.⁴⁵ Ez csak úgy lehetséges, hogy a felterjesztést gondos előrelátással még a nagybeteg úrnő életében Bécsbe küldték. Balsaráti népszerű orvos volt, és amint láthattuk, a világi hatalom támogatását is élvezte. Családját (1560-tól nős, több gyermek apja) kis birtoka jövedelméből gond nélkül eltarthatta. És mégis ez a független magángyakorlattal eltöltött néhány esztendő csak átmenet volt életében. Igaz, Magyarországon e korból egyetlen orvost se ismerünk, aki, ha csak ilyen rövid ideig is, de megpróbálkozott volna ezzel az életformával. Csak két évvel korábban, 1567-ben Purkircher Györgyöt (a bevezetőben már volt róla szó) a pozsonyi kamara szerette volna hivatali orvosául kineveztetni. Egészen új, bizonyos mértékben függetlenített értelmiségi pálya nyílt volna itt, ha a tervük megvalósul. A kérést a király a kincstár nehéz helyzetére hivatkozva elutasította.⁴⁶ Ha így volt ez az ország nyugati felében, akkor a Tisza-vidék kevésbé polgárosult viszonyai még annyira se nyújthattak lehetőséget arra, hogy valaki a társadalmi kötöttségekből kiszakadva, egészen független úton járjon.

A lelkész-orvos: 1571–1575

1571-ben Balsaráti a Sárospatakhöz közel fekvő Olaszliszka lelkésze lett. Az életéről nagyon töredékesen fennmaradt adatokból is láthattuk, hogy benne a teológus és orvos, a wittenbergi indításnak megfelelően, mindenkor harmonikus

⁴⁵ 1569. máj. 6. Miksa a Szepesi Kamarának. „Quandoquidem nobis honorabilis doctus et fidelis nobis dilectus Johannes Vitus Balsaratus medicinae doctor cum per capitaneos nostros Lazarum de Schwendi et Joannem Rueberum, tum etiam per vestras literas plurimum commendatus sit ...dictus Balsaratus domum quandam in pago Nagh Toronia habitam cum paucis quibusdam terris arabilibus et fenetis, item vineas numero 7 ex donatione quondam Gabrielis Pereny possederit...”
...élete végéig használhatja, és mentesíti minden teher alól. Közölte Hidegpataky Antal, lásd a 23. jegyzet. Perényi halála után az óbudai apácák megpróbálták visszaszerezni ezt a hajdani birtokukat. De a királyi információkérő leiratra a Szepesi Kamara az ügyet félretenni javasolta. MOL. E. 254. Exp. Cam. Elenchus 1568/II. félév. Erre terjeszthették fel Balsaráti kellőképpen megtámogatott kérvényét a királyhoz. Itt említjük meg, hogy Szikszai szerint Miksa király Balsarátinak nemességét adományozott volna („nobilitatis arma et insignia decora ultro ipsi obtulit”). Más forrás e közlést nem támogatja, és főleg az előzőkben idézett királyi leirat is csak „fidelis nobis dilectus”-nak titulálja. Várday Miklóshoz intézett levelének zárópecsétjén (gyűrűpecsét) egy álló szárnyas oroszlán látható.

⁴⁶ KNEIFEL, *i. m.*, 54–55.

egységben volt. Kora a zsinatok, egymást érő hitviták ideje volt, amikor a magyar társadalom szellemi tevékenységének legjelentősebb részét ezek kötötték le. Akit mindennapos létszükségletén túl is izgatott valami, az teológiai kérdésekben foglalt állást. Többet jelentett ez akkor, mint világnézetet, szüntelen szellemi és érzelmi aktivitást. Hogy Balsaráti milyen tevékeny résztvevője volt e szellemi közéletnek, azt a füzéri vita és az Egri Lukács-ügy tanúsítja. Papi működésének első állomása, Olaszliszka gazdag mezőváros a középkor óta. Az 1567-es országgyűlés döntése ismét a szepesi káptalannak juttatta. Földesura, a toleráns Bornemisza Gergely prépost, kamarai elnök Balsaráti odakerülését bizonyára pártfogolta. Hajdani tanárának és atyai pártfogójának, Kopácsi István-
nak veje, Czeglédi Ferenc volt lelkész elődje. A megüresedett helyre az atyafiúi ajánlás segíthette be. Hátralevő éveinek ez a több irányból jövő jóindulat biztosította a megelőzőknél jóval nyugodtabb munkálkodás lehetőségét.

Szikszai feljegyezte, hogy hivatalba lépésekor írásba foglalta hitvallását bebizonyítandó, hogy mindenféle újítás távol áll tőle.⁴⁷ Debrecen felől a szakramentarizmus és még inkább Erdélyből az unitarizmus terjedésétől félt a felső országrészben a lutheranizmussal már kiegyezett, csak formálisan, vagy már úgy se katolikus államhatalom. Szikszai szövegéből nem derül ki, hogy esperese vagy a világi hatóság kívánta-e tőle az írásbeli nyilatkozatot. Valószínűleg mindkettő. Éppen az 1571-es évből kelt királyi utasítás elrendeli, hogy a kamara tisztviselői védelmezzék az igaz hitet az országban kóborló eretnek tanítókkal szemben.⁴⁸

Egy évi lizskai lelkészkedés után, 1572 januárjától a sárospataki magisztrátus hívta meg papjául. A város Perényi halála után a királyra szállt, a vár gazdálkodását a kamara fölügyelte. Lelkészeldje itt is valószínűleg a közben esperesé lett Czeglédi Ferenc volt. Az állami támogatást folyamatosan élvezte. A kamarai tisztviselők „Doktor uram az pataki plebanos” kedvéért még a nagytoronyai bordézsalmás régi, megszokott rendjén is változtattak – amint erről a Perényi-örökösök ingerülten panaszkodtak.⁴⁹

Szikszai Fabricius emlékezésének hangja ezeknek az éveknek ismertetésénél válik a legmelegebbé. Tanítványok, volt betegek, hívei állták körül orvos-papjuk koporsóját. Népszerűsége igen nagy lehetett, ő maga is megtalálta azt az életformát, amely egyéniségének a legjobban megfelelt. Szegények és gazdagok testi-lelki gondozója volt, tudását minden irányban gyümölcsöztethette.

Pataki működésének idejéből való a Kisvárdai Miklóshoz írott, már fontosabb közölt levele. Kisvárdai birtokosura két panaszával fordult az orvoshoz. Az

⁴⁷ SZIKSZAI, *i. m.*, F3.

⁴⁸ EMBER Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története*, Bp., 1946, 164.

⁴⁹ Homonnai Drugeth Ferenc levele a Kamarához. Keltezetlen. MOL. E. 254. Szepesi Kamara, Repraesentationes. Besorolva az 1569. szeptemberi iratokhoz, de mivel mint „pataki plebanos” említi, csak 1572. jan. utáni lehet.

első, a könnyebb eset a szomjúság. Erre julepből készített liktáriumot ajánl. A keleti eredetű szirupféleiség, a julep rózsából, violából, de mákból is készülhetett „főtt” víz és nádméz hozzáadásával. Készítésének módjáról, felhasználásáról Magyarországon megmaradtak az egykorú leírások.⁵⁰

Komolyabb föladat elé került a sárgaság orvoslásával. Kezdődött mindjárt azzal, hogy a levélben olyan „indistincte” közölték a betegség leírását. Mivel a baj eredetére nem tudott következtetni, nagyon óvatos volt az orvosság ajánlásával, borban áztatott újviaszt rendelt. A bort értjük, mert az ország egészségtelen ivóvízei helyett az orvos bármilyen panasz esetén azonnal „főtt vizet” tanácsolt betegeinek, vagy borban oldott gyógyszereket. Nehezebb megmagyarázni az újviasz javallatát. Ez a szer a borbély-sebészek patikájának állandó kelléke volt, de inkább csak külsőleges használatáról vannak adataink. Balsarāti talán Pliniusra támaszkodva méz helyett használta, mert a mézesborról (mulsum) valóban azt tartották, hogy gyógyítja a sárgaságot. Az aranyas pohár, aranylánc, aranyforint az arany gyógyító hatása miatt kellett. Úgy hitték, hogy éppen az epebetegségeknel hasznos szer. No meg a similia similibus, az ebharapást szőrível elve is érvényesülhetett ebben az esetben, az aranyat színe miatt tarthatták a sárgaság gyógyszerének. Egy bizonyos, teljesen ártatlan szert javasolt, ami mai ismereteink szerint nem használt, de nem is árthatott. Óvatosságára mutat, hogy a sárgaságnak az ókortól legerjedtebb gyógyszerét, a chelidoniumot (vérehulló fecskéfű) sem merte ajánlani a betegség okának pontosabb ismerete nélkül. Pedig ezt az egyébként ugyancsak sárga színe miatt gyógyhatásúnak tartott növényt minden orvosi kézikönyv ajánlotta ilyen esetben.⁵¹ Gyógyszerrendelése alapján igazán kedvező képet nyerünk Balsarāti orvosi gyakorlatáról. Hogy e meggyőződésünket aláhúzzuk, összehasonlításul közöljük a száz évvel később élt udvari

⁵⁰ „Az Rosat aztasd meg nyolcz oraigh tizta vízben, az utan lassu szennel forrald meg, es vegezetre fachard ki, ves Nad mezet avagy feier mezet bele annijt hogy edös legyen, föld ismeg özve az mezzel, es ez az Rosa Julep: ezt io innija szomijsagh ellen az hideg lelöknek.” BEYTHE András, *Fives Könyv*, Németujvár, 1595, 15. Felhasználására MAGYARY-KOSSA Gyula, *Magyar orvosi emlékek*, 3, Bp., 1931, 184. Az *Ars medica* is ajánlja: 13, 23, 151, 472 stb.

⁵¹ A viasz ritka belsőleges használata: DIOSCORIDES, II, 105: „Cera omnis mollit, calfacit, modice explet corpora: datur in sorbitione dysentericis.” A mézesbor sárgaság esetén: PLINIUS, *Naturalis Historia*, XXII, 24: „Varro regium cognominatum morbum arquatam tradit, quoniam curetur mulso.” Az arany gyógyító hatásáról: P. A. MATTHIOLI, *Commentarii in Pedacii Dioscorides Anazarbei de materia medica libros 6*, Venetiae, 1559, 675: „Auri vires prodidit Avicenna secundo sui operis volumine, sic inquires. Aurum in omnibus suis partibus aequale est. Inseritur medicamentis, quae atrabiliaris competunt morbis.” A chelidonium maius hasznáról a sárgaság ellen az ókori szerzőknél: L. FUCHS, *De historia stirpium*, Basel, 1542, 864–865. Nálunk MÉLIUSZ, *i. m.*, 178b. Az *Ars medica* is javallja, 226: „Celidonianak leweleth zeod megh, razd megh hogy Bogar ne legyen kezoette, megh ne mossad, hanem chak ugy takard bele az ket Szarath es labayth, es az keth karyath kenyekygh. Eyselre ismeth masth kes rea, megh probalt oerwossagh ez byzonnyal.” Elekes György figyelmeztetett, hogy A. LONICER, *Kräuterbuch*, Frankfurt am Main, 1573, 239 szerint az újviasz „a beleket tisztítja, nyugtató hatása a májra, magas lázra”.

orvos, Pápai Páriz sárgaságra adott receptjeit: „Majd mindenek felett hathatós a tavasszal szedett lúd fiak ganéja, meg-aszalva, törve: tölcseinek bort reá, áljon rajta, s az higattyát le-szürvén, aprónként igya éjomra ... az iziért fa-hejat és nádmézet tehetni köziben”. További készítményéhez emberi vizelet is kell. Végre ő is a régi próbált chelidoniumot ajánlja: „Vére-hulló füvet, csengő füvet rakjon a sarujában, s járjon rajta: annál jobb, ha kebelét, süvegét-is meg-rakja véle.”⁵² A 18. század végéről származik a következő javallat: „Viasz-poharakat, az üveg-poharat belé mártván a’ meg-olvasztott lágy meleg viaszba önthetsz kitsit nagyot tetszésed szerént. Abból inny jó a’ sárgaságban lévő embernek, gelesztás kis gyermekeknek.”⁵³

Messzi földről sereglettek hozzá a betegek, amint Szikszai írja. Az orvosi tanács mellett minden bajbajutotton segített, ha kellett, akár jogi ügyekben is. E kép mögött persze ott van még a középkori szemlélet. Az egyszerű nép számára az írni-olvasni tudás az ismeretek egészét jelentette. A valóságban Patak és környéke lakosságának minden kérdésére bőségesen elegendő lehetett Balsaráti tudása. Háza ezért valóságos kórház volt, ahová mindenkit befogadott. Ezek a kis adatok hozzájárulnak ahhoz, hogy kedves, megbecsült személyét jobban megismerjük.

Nagyon érdekes az, amit Szikszai a honorárium kérdéséről ír. Még a gazdagoktól se fogadott el soha előre pénzt, és nem esett szó arról, hogy mivel honorálják, ha majd a beteg meggyógyul. Hogy Szikszai szavait idézzük: hányszor láttuk, hogy azt, amit a tehetősebbek önként felajánlottak, még azt is vonakodva és szégyenkezve fogadta el. Valósággal rákényszerítették, hogy hálájuknak legalább a szimbólumát fogadja el viszonzásul a helyreállított egészségért.⁵⁴ Hogy a Hippokratésztől ajánlott aphilargyrie (argenti contemptus) mennyire nem volt e kor orvosainak erénye, arról magyar szerzőnél, Bornemisza Péternél is olvashattunk.⁵⁵ Vissza is éltek ezzel a tulajdonságával, amint éppen Szikszai írja egy levelében. A nagybirtokos Alaghy család fiai Patakon tanultak, de nem fizettek „Ennekem peniglen és doktoroknak [doktoroknak] semit nem egyebet igeretnel”.⁵⁶

Várdayhoz írott leveléből tudjuk, hogy családján kívül háza népéhez tartozott még egy patikus is, akit, amint ez ekkor szokásos volt, ő fizetett. Ahol patikus volt, ott meg gyógyfüves kertnek is kellett lennie, mert nemcsak gyűjtötték, de maguk termelték is abban az időben a gyógyszerészek készítményeikhez az alapanyagokat. Sárospatakon a várúrnő virágos- és veteményeskertjei mellett volt tehát még egy, talán a padovai ismeretek alapján a hazai viszonyokhoz alkal-

⁵² PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 200–202.

⁵³ RAVAZDY András, *Méh tolmács*, Diószeg, 1791, 124.

⁵⁴ SZIKSZAI, *i. m.*, E2.

⁵⁵ BORNEMISZA, *i. m.*, 165.

⁵⁶ Magyar Nyelv, 27(1931), 259–260.

mazott gyógynövénykert is. Az itáliai emlékek ébren tartására alkalma volt Patakon azért is, mert ott élt a da Vedano művészcsalád. Külföldi tanulóévei alatt Aldrovandi környezetében hallott művészetelméleti kérdésekről, műemlékek megbecsüléséről. Magyarországon ez utóbbi törekvésekről vannak elszórt adataink az egész 16. század folyamán (Megyericsei, Verancsics, Szamosközi). A pataki zordon vörös torony köré reneszánsz kastélyt építő Alessandro da Vedano és a reneszánsz élményekkel hazatért Balsarāti bizonyára ilyen témákról is beszélgettek. De bizonyosat e téren talán nem is fogunk megtudni, mert nálunk a levelezés e korban leginkább csak a gyakorlati élet közlendőire szorítkozott. A da Vedano család további sorsa egyébként hasonló a Balsarātiéhoz. A fiú, Francesco da Vedano szakítva a családi hagyománnyal, a papi pályát választotta, méghozzá magyar lelkész lett. Példázva ezzel azt, hogy patrónus nélkül építőművész éppúgy nem boldogulhatott abban a társadalomban, mint egy sehová se tartozó orvos. Az egyházi szolgálat, betegeknek ellátása és az iskola felügyelete között egyenlő arányban oszlott meg mindennapi elfoglaltsága, írja ezekről az évekről Szikszai. A sárospataki iskola pártfogolására nagyon nagy gondja volt Balsarátinak. Innen is indult külföldi egyetemekre. Wittenbergben Luther is, Melanchthon is a fejedelmek elsőrendű teendői közé sorolták a magas színvonalú közoktatás megszervezését. Az elvi alapvetés mellett épp a wittenbergi egyetem bocsátotta ki a legtöbb tanárt és lelkészt is. Melanchthon Perényi Péternek egy főiskola alapítását is javasolta. Ha a bécsi fogság ebben meg nem akadályozza, és a terv valóban megvalósul, ez lett volna Magyarország első ilyen intézménye a században. Fiát, Perényi Gábort a meglevő pataki iskola bővítésére Balsarāti vette rá, meg arra is, hogy a kiválóbb, rászoruló diákokat itthon is, külföldön is támogassa.

Az iskola vezető tanára Szikszai Fabricius Balázs volt, aki a wittenbergi egyetem mellett Strassburgban is járt. Ott J. Sturm Európa-hírű főiskolát teremtett. A sárospataki iskola oktatási rendjében e két külföldi intézmény pedagógiai elveit valósították meg.

Szikszai Fabricius neve ma az első, sok kiadást megért latin–magyar iskolai szótárt jelenti. Kézírtos másolatai kézzől kézre terjedtek, és csak halála után 15 évvel jelent meg először nyomtatásban.⁵⁷ Hatása magyar irodalmi nyelvünkre, de a szaktudományokéra is, olyan nagy volt, hogy azt föl se tudjuk becsülni. A szóanyagot fejezetenként szakcsoportokba osztotta. Ezeket a szakcsoportokat vizsgálva, szembetűnő egyenetlenségeket találunk. Gombocz Endre figyelmeztet arra, hogy „Szikszai Fabricius Balázs szójegyzékén már a 16. században megindult tudományos flórakutatás látszik (...) a természetrajzi részben a tankönyv benyomását kelti. Fogalomcsoportjai között vannak olyanok, amelyek kizárólag

⁵⁷ SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Nomenclatura seu dictionarium Latino-Ungaricum*, Debrecen, 1590. RMNy 642, ahol az addigi irodalom megtalálható.

a növénymorfológia, a növénypatológia körében mozognak, s amelyeknek nem igen lehetett értelmük, ha nem növénytani studiumokban használta fel a tanár és a tanuló.”⁵⁸ De ugyanezt a szakszerűséget állapíthatjuk meg az állattani és főleg az orvostudomány szakcsoportban. A „füveknek nevek” csoport 560 növényt tárgyal, a fák és kerti gyümölcsök további majdnem kétszázat. Hivatkozik itt egyes növényneveknél Mattioli és Tragus (H. Bock) tekintélyére. A szúk fajtáinál Hermolaus Barbarus a forrása. A nyolcvan halfajta tárgyalásánál Niccolò Perottit és többször is Konrad Gesnert említi. A „Külömbféle betegségeknek nevek” és az ezekben szenvedők szócsoportjai mintegy 250 címszót tartalmaznak. Ezek között már hosszabb értelmezéseket találunk, olykor a betegségek teljes tudományos leírását. A paroxysmus tárgyalásánál L. Fuchs kézikönyvével egyezik. A sárgaság leírásánál is Fuchs szövegére ismerünk, de kibővíti az értelmezést Plinius magyarázatával is.⁵⁹ Valamennyi említett vagy felderített forrása elsőrendű szakmunka vagy a legújabb tudományos kutatás eredménye (Mattioli). Ezek a tárgyalt természettudományos részek formailag is különböznek a szótár egyéb anyagától. A szóanyagot a fejezeten belül betűrendben adják, míg az egyéb részek valami más rendszer szerint csoportosulnak.

Meggyőződésünk, hogy Balsaráti egyetlen fennmaradt műve rejtőzik Szikszai szótárának néhány fejezetében. Természetismerete, amelynek segítségével az egyszerűbb növényi gyógyszerek készítésében is járatos volt, már a wittenbergi egyetemen is kiemelte őt kortársai közül.⁶⁰ Gesnerrel kapcsolatban említettük, hogy talán Balsaráti a szerzője annak a „Catalogus piscium Hungariae”-nek, amelyet a nagy svájci természettudós használt. A 16. század összefoglaló természetrajzi művei éppen ilyen részleges jegyzékek alapján készültek. Gesner is, Aldrovandi is lelkesen ösztönöztek mindenkit a gyűjtőmunkára. Balsaráti olyan vidékről jött, ahol korábbi időkből ilyen szakmunka nem állott rendelkezésre. Ha előbb nem, de legalább a két tudóssal való megismerkedése után egészen biztosan ő is szerkesztett ilyen állat- és növénykatalógust.

Szikszai szerint naponként látogatta a sárospataki iskolát, tanszerekkel, könyvekkel látta el a diákokat, akiket egyúttal gyógyított is. Európának nem sok iskolája dicsekedhetett akkortájt ilyen magas képzettségű iskolaorvossal. És micsoda különleges színvonalat biztosított az intézménynek, azáltal, hogy a természettudományos tárgyakat tanította is! Legalábbis erre következtethetünk Szikszai szavaiból, aki maga is Balsaráti tanítványának vallotta magát e tudo-

⁵⁸ GOMBOCZ Endre, *A magyar botanika története*, Bp., 1936, 23.

⁵⁹ L. FUCHS, *Institutionum medicinae ad Hippocratis, Galeni, aliorumque veterum scripta recte intelligenda mire utiles libri 5*, Basel, 1572.

⁶⁰ „In herbarum et stirpium indagatione, universaque simplicium medicamentorum historia sic excludit: ut paucissimos pares, vix unum vel alterum superiorem tunc haberet inter medicae artis studiosos in Academia Vitebergensi.” SZIKSZAI, *i. m.*, D3–4.

mányokban.⁶¹ E kijelentése támogatja feltételezésünket, hogy a szójegyzék tervét együtt alakították ki. A pedagógiai célszerűség mellett talán ez az egyik oka a szóanyag tárgyköri elkülönítésének. A kidolgozást is megosztották egymás között. Szikszai előtt Balsarati kézírata feketett, amikor tanítványainak a teljes szóanyagot lediktálta. A szótár kinyomtatására ekkor még nem gondolt, mert akkor az egyes csoportok közötti egyenetlenséget a betűrendet illetően bizonyára elsimította volna.

A pataki iskola ekkor már Felső-Magyarország leghíresebb tanintézete volt, ahol erdélyi ifjak is tanultak.⁶² A 16. század végén az országban a természettudományos műveltség és az ez irányban való érdeklődés megelevenedésének jelei tapasztalhatók. A jelenség forrásvidékét talán itt kell keresnünk, ahol olyan kiváló orvosprofesszor működött. Gyakorlati tudása párosult az elméleti rendszerezőképességgel. És mindehhez járult még közvetlen, jó kapcsolata környezetével, embertársaival. Ő valóban igényeltethette a korszerű orvostudomány iránti igényeket abban a nagyon széles körben, ahová hatásköre terjedt. Tanítványairól feltételezhetjük, hogy orvosi kézikönyvet szerkesztettek vagy másoltak. Hatása, akár közvetlen tanításával, akár művein keresztül, akkor is nagy lehetett, ha pataki működése csak néhány esztendeig tartott.

Még nem töltötte be a 46. évét, amikor 1575. április 7-én meghalt. Nem az egész életén át gyötrő vesekövei, ez a veleszületett baj okozta halálát. Erre nagyon gondos diétával vigyázott, és időről időre sikerült megszabadulnia tőlük. Egy hirtelen rátörő diaré kiszárította, és semmi gyógyszer se tudott rajta segíteni. Reggel 9-kor még hívei, betegei között foglalatoskodott, és este 9-kor már halott volt.⁶³

(1976)

⁶¹ „Multos tam in Germania quam in Ungaria feliciter mea cognitione provexit, ut nostrorum praesertim hominum plerique acceptum illi uni referant, si quam consecuti sunt eiusce facultatis scientiam et usum, quos inter nomen quoque meum profiteri minime erubesco.” SZIKSZAI, *i. m.*, D4.

⁶² MÉSZÁROS István, *A Szalkai kódex és a XV. századvégi sárospataki iskola*, Bp., 1972, 62.

⁶³ SZIKSZAI, *i. m.*, G4.